

JADID MA'RIFATPARVARLARI PEDAGOGIK FAOLIYATINI BUGUNGI JAMIYATDAGI INSON QADRI VA SIFATINI OSHIRISHDAGI O'RNI

Abdusalomova Dildora

**Termiz Davlat Pedagogika Instituti magistratura bosqichi
Pedagogika nazariyasi va tarixi 2-bosqich magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20046977>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik faoliyati va jamiyatda inson qadri va ta'lim sifatini oshirishdagi mohiyati ochib berilgan. Shuningdek, maqolada bugungi kundagi ta'lim tizimini rivojlantirishda jadidlarning ma'rifatchilik harakatlarining ahamiyati haqidagi masalalar chuqur tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy qoida, tarbiya, Turkiy guliston yoxud axloq, fikr tarbiyasi, barkamol inson, pedagogika, insonparvarlik, xulq tarbiyasi.

Inson qadri va tarbiyasi shaxsiy masala emas, u davlat, jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy ishdir. Uning qadr-qimmatini, Vatan istiqboli va millat taqdiri ham u va uning tarbiyasi bilan bog'liq. Abdulla Avloniy so'zlari bilan aytganda "Tarbiya biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir". Jamiyatning har bir fuqarosi XXI asr bo'sag'asida turar ekan, ortda qolgan yillar qadrini baholashga va kelajak xayotining turli jabhalarini belgilab olishga urinishi tabiiydir. Jumladan, ta'lim sohasida faoliyat ko'rsatayotganlar ham bundan mustasno emas. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan – kunga kuchayib bormoqda, buning sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda tinglovchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi [1]. O'qituvchi bu jarayonda shaxsning bu rivojlanishi shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishga sharoit yaratadi va shu bilan ta'lim jarayonida tinglovchi asosiy o'rin egallaydi. Hozirgi kunda ham o'tgan asrimizda ham ta'lim jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida e'tirof etilgan. Jumladan, Abdulla Avloniyning „Turkiy guliston yoxud axloq“ asarini oladigan bo'lsak, unda zamonaviy pedagog yetishtirish, yangi darsliklarni yaratish va ta'lim uslublari, ko'nikmalari uchun yangi majmualar yaratish keng o'rin olganligini ko'rishimiz mumkin. Hatto adib bu asari xususida „Men bu asari nochinozimning birinchi maktablarimizning ta'lim berma ila barobar ulug' adabiyot muhiblari, axloq havaskorlarining anzori oliylariga taqdim qildim“ deya aytib o'tgan. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, barkamol va har tomonlama salohiyatli yoshlarga ta'lim va tarbiya berish masalasi har bir muallif asarining bosh g'oyasi sanaladi. Ta'lim va tarbiya esa hayotning eng muhim tayanchi hisoblanadi. Abdulla Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma'noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilish lozimligini uqtiradi. Shu jumladan 1913-yilda Avloniyning „Turkiy guliston yoxud axloq“ asari bosildi. 1917-yilda esa ikkinchi marotaba nashr etildi. Kitob maktablarning yuqori sinf o'quvchilari uchun yozilgan. Lekin asrimiz boshlaridagi o'zbek jadid ma'rifatchiligining noyob hodisalaridan bo'lgan bu asarning ahamiyati faqat maktab doirasi bilan cheklanmadi. U adabiyot va axloq havaskorlari uchun ham qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Asarda insonlarni „yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilm,“- axloq haqida fikr yuritiladi [2]. Axloq bu- xulqlar majmui. Xulq esa, ezgulik yoxud razillikning muayyan bir insonda namoyon bo'lish shakli. Binobarin, har bir xulq ezgulik va olijanoblikning yoki razillik badbinlikning

timsoli. Shu jihatdan kishida xulqning u yoki bu jihati o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Ularning shakllanishi uchun ma'lum bir sharoit, tarbiya kerak. Kishilar tug'ilishidan yomon bo'lib tug'ilmaydilar. Ularni muayyan sharoit yomon qiladi. Demak, hamma narsa tarbiyaga bog'liq. Tarbiya tug'ilgan kundan boshlanadi va umrning oxiriga qadar davom etadi. U ikki bosqichdan – oila va maktab tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiya doirasini keng tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo'yamaydi. „Sog' tanda sog'lom aql“ degan naqlning bejiz emasligini yaxshi biladi. Ta'limni tarbiyadan, tarbiyani ta'limdan ajratib bo'lamydi - bu sharqona qarash sharqona hayot falsafasidir. Shu jumladan, avval madrasada jadid va domlalar ta'lim va tarbiyani uzviy bergan bo'lsa endi bu maktabda ham o'z o'rnini topgan. Chunki maktab milliy madaniyat, milliy urf-odatlar va qadriyatlarimiz asosini o'rgatadigan asosiy maskandir. Madrasalarda jadidlar o'z faoliyati darajasidan kelib chiqqan holda o'quvchilarga ilm o'rgatganlar. Jadidlar o'z asarlarida ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, xalq farovonligi yo'lida qo'llanmasa, u o'likdir degan fikrni aytgan. Shuning uchun ular yoshlarni ilm olishga, uning sirlarini bilishga, hodislar mohiyatini yechishga, kitob mutolaa qilishga chaqiradi. Har tomonlama yetuk insonni tarbiyalash, yomonlikdan qaytarib, yaxshilikka chorlash bevosita va bilvosita ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Uning yuqorida ta'kidlab o'tgan asaridat tarbiyani ilmni targ'ib qiladi. Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat oliy, muqaddas bir fazilatdir. Zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko'rsatur. Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidir”. Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik nuqtayi nazardan inson qadri bu o'z ona tilini mukammal bilishi, har bir so'zni o'z o'rnida ishlatish, milliy adabiy tilning taraqqiysi uchun jonkuyarlik qilish zarur deyishadi. Ular pedagogik jihatdan inson ilmida so'zlashuv odobiga ham e'tibor berishadi. So'zning inson qadr-qimmatini belgilashdagi mohiyatiga yuqori baho berishib, so'z insonning daraja va kamolini, ilm va fazilatini o'lchab ko'rsatadigan tarozusidir. Aql sohiblari kishilarni tilidagi fikr va niyatini, ilm va quvvatini, qadr va qimmatini so'zlagan so'zidan bilurlar”-deyishgan. Tilga, madaniyatga muhabbat har bir kishining xalqiga bo'lgan munosabatidir. Yana shuni aytish kerakki har bir insonning, millatning dunyoda borligini ko'rsatadigan oynayi hayoti til va adabiyotdir. Jadidlar milliy ta'limning zamini sifatida ona tili o'qitish masalasiga e'tiborni kuchaytirdilar, chunki milliy ruh, milliy ma'naviyatni “sut bilan kirgan” deganlaridek faqat ona tili orqaligina singdirish mumkin. Bu jadid mutafakkirlari pedagogik qarashlarining tub qarashlarini tashkil qiladi. Bu davrda ham o'tgan davrimizda ham ahamiyatga molikli asar yuqorida keltirib o'tilgan Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari 20 asr boshlaridagi pedagogik fikrlar tarqqiyotini o'rganish sohasida ahamiyatlidir. Abdulla Avloniyning bu asari o'sha davr jamiyati uchun katta ahamiyatga egadir. Asar axloqiy ta'lim va ta'lim tarbiyaviy asardir. Abdulla Avloniy pedagog sifatida inson qadri yuzasida fikr yuzasidan “Agar bir kishi yoshligida nafi buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz, bo'lib o'sdimi, allohu akbar bunday kishilardan yaxshilik kutmoq, yerdan turib yulduzlarga qo'l uzatmoq kabidir”, -deya ta'kidlagan. Uning fikricha insonning axloqiy xislatlarining tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va atrofdagi kishilar katta ahamiyat kasb etadi. Insonlarda fikrlash qobiliyatini o'stirish va bu ta'lim-tarbiya bilan muntazam shug'ullanish benihoya zarur va muqaddas vazifa. Binobarin u muallimlarning, “diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur...Negaki fikrning quvvati, ziynati, kengligi, pedagogning tarbiyasiga bog'liqdir”. Jadid Abdulla Avloniy tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. Shu ma'noda Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi

qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim tarbiya masalalarini rivojlantirish, uni o'quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qiladi. “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining birinchi sahifasidan to so'nggi sahifasigacha Avloniyning insonparvarlik g'oyalari ifodalangan. U hammadan burun inson qadri, xalq manfaatini ko'zlaydi. Uning nazrida kishilar g'amini yemagan, xalqdan uzoq turgan ig'volar, g'iybatchi inson emas. Uning tarbiya borasida yaatgan mashur bir iborasi hali-hanuz ham jamiyatimizda o'z o'rnini yo'qotgan emas [3]. Tarbiya „yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo sadoqat, yo falokat masalasidir“. Jadidning bu so'zlari hali-hanuzgacha o'zbek jamiyatida o'z tizginiga ega holda har bir sohaga nisbatan ishlatilmoqda. Shu jumladan, bizning birinchi Prezidentimiz Islom Abdug'aniyevich Karimov ta'kidlaganidek, „Buyuk mutafakkir bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi“. So'nggi yillarda ham Muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor berib, „Bolalarimizni birovlarining qo'liga berib qo'ymasdan ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlar bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, muammolarni hal qilish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak“ deya ta'kidlagan. Prezidentimiz bu vazifalarni amalga oshirishda asrlar mobaynida sayqallangan Abdulla Avloniyning tarbiya „yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo sadoqat, yo falokat masalasidir“ degan fikrni hozirda pedagoglar oldiga qo'ymoqda [4]. Hozirda har bir sohada bu fikr asosiy masala sifatida ko'ndalang qo'yilgan. Bu hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda dunyoqarash bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan davat ularning qalbida doimo aks-sado berib o'zligiga sodiq qolisgiga undab tursin. Bunga nimani hisobidan erishamiz? Albatta ta'lim-tarbiya, yuksak pedagogik qarashlar va ajdodlarimizning boy merosiga tayangan holda. Xulosa o'rnida shuni aytishim mumkinki, jadid ma'rifatparvarlari inson qadrini ijtimoiy muhit, oilaning o'rni, „Badan tarbiyasi“ sog'lom insonni tarbiyalash, „Fikr tarbiyasi“ tafakkurni rivojlantirish, fikrlashga o'rgatish, „Axloq tarbiyasi“ – yaxshi xulq va odatlarni tarkib toptirish kabi masalalarga e'tibor qaratadi. Eng asosiysi, insonning qadri, ezgu intilishlarini ro'yobga chiqarish, ijtimoiy faolligini oshirish bundan buyon ham O'zbekistonda davlat va jamiyatning bosh maqsadi bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh, Mirziyoyevning Ozbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi.
2. Abdulla Avloniy. Tanlanga asarlar. 2-jild. “Turkiy guliston yoxud axloq”, T, Ma'naviyat, 2006.
3. Zunnunova A. Pedagogika tarixi, - T, ; Sharq, 2004.
4. Qosimov. B Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti, -2004, -T, ; Ma'naviyat.